

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії Другої світової війни

І. І. ІЛБЮШИН (Київ)

АНТИПОЛЬСЬКИЙ ФРОНТ У БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН І УПА (1939—1945 рр.)

Тема, винесена в назву пропонованої статті, до сьогодні залишається однією з найбільш актуальних у сучасних українсько-польських відносинах. Незважаючи на те, що минуло вже більш як півстоліття від тих драматичних подій, ні українці, ні поляки не можуть вибачити тих образ і кривд, які завдали одні одним під час останньої світової війни та у перші роки по її завершенню.

Добре відомо, як переслідувалася польськими урядовцями українська меншина в II Речіпосполитій у міжвоєнний період. Досі не загоїлися рани й у тієї української людності, яка стала об'єктом сумнозвісної примусової переселенської акції 1947 р., відомої під назвою “Вісла”.

У свою чергу поляки, насамперед представники старшого покоління, погоджуючись з тим, що українці у минулому дійсно зазнали в Польщі невиправданих страждань, стверджують, що останні несумірні зі злочинами, скоєними стосовно цивільного польського населення Західної України Українською Повстанською Армією (УПА) у 1943—1944 рр. За підрахунками польських дослідників, тільки на Волині у той період було вбито щонайменше 35 тис. чоловіків, жінок та дітей польського походження¹.

Саме під таким кутом зору вроцлавський, краківський, люблінський та варшавський відділи Комісії з покарання злочинів проти польського народу від 2000—2001 рр. ведуть слідство у справах “відповідальності за масові чи навіть поодинокі вбивства громадян польського походження українськими націоналістами” в Західній Україні у 1939—1945 рр. Судові справи розглядаються на підставі польського законодавства, оскільки, як вважають слідчі, злочини здійснено українцями — громадянами Польщі, мешканцями Волині та Східної Галичини, що до 1945 р. формально належали II Речіпосполитій. Одночасно Комісією розпочато слідство у справі масових убивств загонами Армії Крайової (АК) і Батальйонів Хлопських (БХ) польських громадян українського походження під час т. зв. грубешівської революції 9—10 березня 1944 р. в Сагриню, Ласкові, Шиховицях та інших українських поселеннях Грубешівського повіту, а також у справі злочинів проти цивільної української людності — мешканців сіл Павлокома і Малковиці Перемишльського повіту, Завадка Мороховська Сяноцького повіту, Верховини Холмського повіту, скоєних у 1945—1946 рр. як польськими партизанськими угрупованнями, так і підрозділами Війська Польського².

Аналіз історії українсько-польських взаємин за часів Другої світової війни зацікавленими дослідниками обох країн під час роботи міжнародних наукових семінарів, що були започатковані угодою між Світовим союзом воїнів Армії Крайової і Об'єднанням українців у Польщі у 1996 р., деякою мірою зблизив позиції українських і польських фахівців по багатьох спірних питаннях.

Це передусім стосується оцінки УПА і АК як рівноцінних національно-визвольних рухів двох сусідніх слов'янських народів, що в умовах іноземної окупації намагалися відтворити свою державність; ролі Німеччини та СРСР у використанні та розпалюванні українсько-польського антагонізму. Але найголовніше те, що намітилося прагнення обох сторін досягти приблизно однакового розуміння причин цього антагонізму³. Подібні періодичні зустрічі українських і польських істориків для обговорення наслідків їхньої наукової праці значно інтенсифікували дослідницький процес, допомогли багатьом учасникам семінарів безпосередньо познайомитися з позицією своїх наукових опонентів і пройти певну еволюцію у власних поглядах на обговорювані проблеми.

Втім, залишається низка питань, по яких позиції української і польської сторін розходяться. Це вимагатиме додаткової наукової роботи (можливо, й не лише наукової), вільної від ідеологічних та політичних впливів і так необхідної для подальшого погодження поглядів. До цих питань належать, зокрема, такі: 1. Тракткування характеру і мотивів українсько-німецької та польсько-радянської співпраці в роки війни. 2. Тракткування характеру і форм польського Опору німецькій переселенській акції на території південної Люблінщини у 1942—1943 рр. та бойових акцій загонів АК і БХ проти тих представників української інтелігенції і селянства, що були в ній задіяні. Зв'язок цих подій з масовими антипольськими виступами УПА на Волині. 3. Оцінка методів і засобів боротьби проти поляків на території Волині і Східної Галичини, застосованих Організацією Українських Націоналістів-Самостійників Державників (ОУН—СД) і командуванням УПА з метою виключення будь-якої можливості повернення цих етнічних українських земель до складу післявоєнної Польської держави. Інші мотиви вжитих ОУН—СД і УПА радикальних заходів. 4. Визначення ініціаторів та виконавців тієї чи іншої збройної акції, спрямованої проти цивільної людної, а також кількості жертв.

Спробуємо висловити деякі власні міркування з приводу цих питань, а також оцінити загалом бойову діяльність ОУН і УПА в роки війни на антипольському фронті та її наслідки. По-перше, зауважимо, що через збіг багатьох історичних подій так сталося в нашому спільному житті в ті роки, що воно не могло бути іншим, ніж було.

На існуючі впродовж сторіч українсько-польські суперечності, спричинені постійними зазіханнями Польщі на українські землі і опором цьому українського народу у вигляді селянських заколотів та козацьких повстань, з початком Другої світової війни наклалися ще й польсько-німецькі та українсько-польсько-радянські протиріччя. Та обставина, що напад німецьких і радянських військ на Польшу українці по обидва боки річок Буг і Сян сприйняли як визволення з-під споконвічного польського панування і побачили в цьому можливість для відтворення української держави з включенням до її складу всіх українських етнічних територій, від самого початку війни розвела західних українців і поляків по протилежних воюючих коаліціях.

Зацитуємо уривок з промови генерал-губернатора Г. Франка, виголошеної ним з приводу різдвяних свят 29 грудня 1940 р., який, на наш по-

гляд, не потребує коментарів: “...Українці поставилися від самого початку в якнайлояльніший спосіб до завдань Генерал-Губернаторства та станули до його розпорядимости. Для них година створення Генерального Губернаторства стала годиною свободи. Польська ненависть зверталася проти німців, що жили в Польщі, та проти українців. Той поневолений народ може бути певний, що він виконуватиме свою мирну місію під захистом німецької держави”⁴.

Насправді, в перші роки війни в лавах українських колаборантських військових формувань і органах місцевої влади, створених у Генеральній Губернії (ГГ), був дуже великий відсоток національно свідомих українців, які пішли туди тільки тому, що до війни поляки намагалися не допускати їх до адміністративних посад. За таких обставин основним мотивом вступу українців на службу до німців нерідко виступало прагнення зосередити у власних руках хоч мінімальну владу і помститися за довгі роки приниження та образ. Стосовно співпраці з німцями українців-галичан справа виглядала ще простіше, оскільки на багатьох з них, безперечно, мали вплив німецька мова і культура, деякі закінчили австрійські навчальні заклади і служили в австрійській армії, коротко кажучи, створений гітлерівцями в 1941 р. на території трьох польських довоєнних південно-східних воєводств — Львівському, Тернопільському та Станіславівському — дистрикт Галичина “був переораний плугом німецької цивілізації”.

Важливе значення мав також той чинник, що представники обох фракцій ОУН до певного часу свідомо йшли на співпрацю з німцями, намагаючись завдяки їм озброїти українську молодь, дати їй мінімальний вишкіл і використати створені таким чином збройні формування у слушний час, коли обидві воюючі тоталітарні держави — нацистська Німеччина і СРСР — вичерпають власні сили і постане можливість для боротьби за Українську Соборну Самостійну державу (УССД). Цими намірами була продиктована також діяльність Українського Центрального Комітету (УЦК) на чолі з В. Кубійовичем, спрямована на створення у 1943 р. дивізії “Галичина”.

Ось чому, погоджуючись з твердженнями польських науковців про те, що причиною вбивства польськими партизанськими загонами протягом 1942—1943 рр. на Холмщині і Підляшші багатьох представників української інтелігенції та селянства була “фактична співпраця цих людей з німецькими окупантами”, водночас зазначимо, що польська сторона по-своєму і дуже широко трактувала і трактує подібну “співпрацю”. З українського погляду, є цілком зрозумілою і виправданою, наприклад, діяльність убитих польськими партизанами петлюрівських діячів з Грубешіва М. Струтинського та Я. Войнаровського, спрямована на створення загонів української самооборони, що, безперечно, робилося за згодою німців. Взагалі важко переоцінити роль німецьких окупантів, яку вони відіграли в роки війни у розпалюванні та використанні українсько-польських суперечностей на всіх територіях спільного проживання двох слов’янських народів. До кожного з них німці застосовували різну тактику. Чим більшу загрозу вони відчували у проведенні своєї колоніальної політики з боку автохтонного населення того чи іншого регіону, тим суворіше до нього ставилися і менше йому дозволяли.

Скажімо, у ГГ німці дозволили українцям нібито набагато більше, ніж полякам, принаймні у початковий період війни. Лише протягом 1939—1940 рр. тут створено майже тисячу українських шкіл і таку ж кількість українських кооперативів⁵. Однак і вимагали німці від українців більшої покори, слухняності та лояльності. Так, навесні 1943 р. у зв’язку зі

створенням на території Замойського повіту зразкової німецької колонії (т. зв. “Гімлерштадту”) місцеві діячі Українського допомогового комітету (УДК) та українська поліція були залучені до активної участі у виселенні звітних змішаних українсько-польських громад на Грубешівщину. В той час як поляки масово тікали до лісу, українців німці свідомо поселяли у польських господарствах Грубешівського повіту. Викликаний діями німців антиукраїнський терор з боку польських партизанських угруповань, з одного боку, змусив ОУН створювати власні загони самооборони, а з іншого, — існування таких загонів спричинило певною мірою і недовіру до українців місцевої німецької адміністрації. Тому, як зазначалося у весняному за 1943 р. “Огляді суспільно-політичного, господарського і культурного життя на західноукраїнських землях” політичної референтури Крайового проводу ОУН, “поведінка німців у цій українсько-польській боротьбі була доволі підозрілою. Раз вони йшли на руку полякам, то знову ставали ніби по стороні українців” ⁶.

Діячі ОУН добре розуміли різницю в становищі українців і поляків у Генерал-Губернаторстві та в Західній Україні. На їхню думку, на Волині і Поліссі німці використовували поляків у боротьбі проти українських націоналістів, у той час як у ГГ нещадно розправлялися з поляками, частково залучаючи до цієї справи українських націоналістів ⁷.

Втім, хоча на Люблінщині поляки й зазнали жорстокого терору німців, у ГГ існувала низка польських адміністративних, господарських і судових інституцій та установ, які своїми діями дошкуляли місцевому українському населенню, функціонувала розгалужена мережа польської поліції.

До речі, відповідальність за злочинні дії окремого поліцейя чи групи поліцаїв пересічний українець і поляк здебільшого покладали не на німецьких окупантів, а на українську чи польську громаду, представником якої і був той або ті конкретні прислужники гітлерівського режиму. Тому й виходило так, як, наприклад, повідомлялося у друкованому органі “Східні землі Речіпосполитої” польської підпільної організації “Польща бореться”. Газета писала: “...Пересічний поляк у Львові спостерігав за тим, як “працює” українська поліція, виконуючи німецькі розпорядження, і в ньому зростала ненависть до українців. Той самий поляк, коли б мешкав у Варшаві і бачив, що виробляє польська поліція, котру вже ніхто не називав польською, а лише “гранатовою”, то навряд чи б у нього з’явилася ненависть до поляків” ⁸.

На відміну від ворожого ставлення до окупантів селянства значна частина представників інтелігенції, як українського так і польського походження, співпрацювала з німцями, а іноді навіть намагалася зав’язати з ними товариські взаємини. Серед солтисів, вїйтів та бургомістрів, знову ж таки як з українського, так і з польського боків, часто траплялися особи, які надто запопадливо виконували вказівки німців і були відвертими запродавцями та прислужниками. Вони використовували своє службове становище і кривдили не лише представників інших національностей, а нерідко і своїх “краян” ⁹.

Втім, навіть ті українці і поляки, які працювали в окупаційних установах за завданням своїх патріотичних організацій, намагалися спрямовувати дії німецьких властей на користь своїх “співвітчизників” і навпаки сіяти підозру до “чужинців”. Так, великою довірою окупантів користувалися польські перекладачі, які у своїй діяльності, як правило, прагнули до того, аби підштовхнути німців до антиукраїнських заходів ¹⁰. А, скажімо, на Волині, де в поліції переважали українці, “контингент” на польські колонії та села неодноразово накладався втричі більший, ніж на українське населення ¹¹.

А взагалі як українська, так і польська людність однаковою мірою і в повному обсязі зазнали німецьких акцій з конфіскації сільськогосподарських продуктів та каральних експедицій по селах у випадку якихось ускладнень з їх постачанням, різного характеру примусових робіт на користь повітових, районних та міських окупаційних властей, вуличних облав на людей з подальшим їх вивезенням на роботу до Рейху, важких матеріальних умов, а іноді навіть голоду, у зв'язку з відсутністю роботи або мізерністю заробітної платні. Не повинно дивувати те, що кожний у такій ситуації намагався вижити за рахунок сусіда, тим більше, якщо цей сусід був іншої віри та національності. Усе зазначене вище сприяло тому, що загальною характерною рисою в українсько-польських відносинах на всіх територіях зі змішаним населенням напередодні вирішальних для обох народів подій стала взаємна ненависть. Мусимо це констатувати, щоб зрозуміти причини кривавого українсько-польського конфлікту, що невдовзі вибухнув.

Говорячи про події 1943 р. на Волині, а роком пізніше й у Східній Галичині, слід наголосити, що саме тут з другого кварталу 1943 р. набули масового характеру вбивства поляків. Поза сумнівом, це було пов'язане зі створенням УПА та підтримкою її антипольських заходів з боку значної частини місцевого українського цивільного населення. Важливою причиною започаткування цих вбивств, та “відплатних” акцій, до яких з кінця літа 1943 р. почали вдаватися й проаківські партизанські формування за підтримки польських баз самооборони та польської шуцполіції, стало також розуміння того, що війна наближається до завершення. Отже, слід було нейтралізувати можливого потенційного претендента на встановлення своєї влади у регіонах спільного проживання українців і поляків ще до того, як питання територіальної належності спірних земель могло постати на передбачуваній обома супротивниками післявоєнній міжнародній конференції.

Сучасному дослідникові важко докладно встановити, якою мірою антиукраїнські дії польських партизанських угруповань на території південної Люблінщини під час здійснюваної гітлерівцями переселенської акції спричинили масовий антипольський терор загонів УПА на Волині. Але документи польського і особливо українського підпілля переконують у тому, що саме діяльність місцевих поляків підштовхнула ОУН (СД) до прийняття рішення про проведення широкомасштабної деполонізаційної акції на землях Волині, а пізніше Східної Галичини. І в цьому плані, на нашу думку, найбільш показовим документом, що характеризує мотивацію дій українських націоналістів, є відозва від 18 травня 1943 р. Крайового проводу ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Д.Клячківським (“Клим Савур”, “Охрім”) із закликом до поляків Волині полишити службу в місцевих німецьких адміністративних та поліційних органах влади вже після того, як з неї втекла переважна більшість українських поліцаїв¹².

Проте, оскільки цього не сталося, а навпаки поляки намагалися всілякими шляхами закріпитися на німецькій службі з метою створення для себе плацдарму, за наявності якого вони змогли б зберегти свій вплив у Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини, то й сталося те, що пророкувалося у вищезгаданій відозві. Конфлікт загострився ще більше, коли волинські поляки почали співпрацювати (дехто вимушено, а хто і з власної ініціативи) з радянськими партизанами, яких українські повстанці сприймали як свого основного ворога, готуючись до запеклої боротьби з ним.

У 2000 р. у Києві вийшов з друку анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА, що зберігаються у фондах Державного архіву Служби безпеки України. Абсолютна більшість представлених у ньому матеріалів відомчого походження, тобто належать радянським органам держбезпеки. Опубліковані документи певною мірою характеризують обставини виникнення та діяльності підпілля ОУН і збройних загонів УПА у 1943—1953 рр. Як слушно зауважує автор покажчика співробітник Держархіву СБУ С. Кокін, архівні матеріали радянських органів держбезпеки “цілком природньо мають загальну викривально-обвинувальну спрямованість щодо ОУН і УПА в цілому та окремих її членів, але водночас містять багато нейтрально-об’єктивної інформації, яка має незаперечну наукову цінність”¹³.

Такою ж науковою цінністю, на наш погляд, відзначаються вміщені в покажчику анотовані протоколи допитів чекістами члена Центрального проводу ОУН М. Степаняка від 25 серпня 1944 р. і командуючого УПА — Захід О. Луцького від 19—20 липня 1945 р. У першому документі розкривається зміст доповіді, з якою виступив на III-й конференції ОУН, що відбулася у лютому 1943 р., М. Степаняк, а також прийняті учасниками конференції рішення. Згадуємо про цю конференцію не випадково, адже, на думку польських науковців, саме на ній “могло бути схвалене рішення про екстермінацію польського населення”¹⁴. Так, у своїй доповіді на конференції, на якій були присутні також керівники ОУН М. Лебедь (“Максим Рубан”), Р. Шухевич (“Тур”), В. Охримович (“Бар”), З. Матла (“Дніпровий”) та деякі інші, М. Степаняк дав оцінку міжнародного становища, констатує вірогідність перемоги СРСР у війні з Німеччиною. Член Центрального проводу ОУН обґрунтував необхідність боротьби проти СРСР як ворога Самостійної України та доцільність звільнення України від німецьких окупантів українським самостійницьким рухом на чолі з ОУН без допомоги Червоної Армії.

Далі у протоколі допиту М. Степаняка зазначено, що ним нібито вказувалося на те, що у подальшому під впливом Р. Шухевича політика ОУН у питанні збройної боротьби відійшла від рішень конференції і пішла в напрямку боротьби проти червоних (радянських) партизан і поляків, що практично здійснювалася на Волині командиром УПА “Климом Савуром”¹⁵.

У протоколі допиту викладено також аргументи, які наводив у своїй доповіді М. Степаняк на користь змін у програмі і назві ОУН: недовіра до ОУН з боку населення Східної України, сприйняття ними ОУН як фашистського, пронімецького формування. Степаняк констатував, що учасники конференції не погодилися з цими аргументами, але М. Лебедь, затверджуючи відповідну резолюцію, зробив доповнення до назви ОУН — ОУН “Самостійників Державників” і дав інструкції частіше використовувати у пропаганді саме цю назву з тим, щоб поступово відмовитися від назви ОУН. Але на III-му надзвичайному великому зборі ОУН, що відбувся у серпні 1943 р., це доповнення Лебеда було скасовано.

Заслуговує на увагу та обставина, що в документах політичного представництва польського емігрантського уряду на окупованих територіях (т. зв. Делегатури уряду) за 1943 р., з якими нам довелося ознайомитися, коли йдеться про антипольські акції на Волині, в якості їх організатора і виконавця вказується, як правило, не ОУН-Бандери і навіть не УПА, а “волинська ОУН” або “ОУН-Державників”¹⁶. Більше того, на думку польських діячів, саме через різне ставлення до поляків і Польщі в ОУН у першому кварталі 1943 р. відбувся розкол.

Так, у звіті Делегатури уряду від 15 вересня 1943 р. за період 15 липня — 15 вересня 1943 р. зазначається: “Нова ОУН — Державників приступила до виразно антипольської акції, беручи цілковиту відповідальність за різанину поляків на Волині, тероризуючи їх наразі поодинокими вбивствами і одночасно сповіщаючи у прокламаціях-наказах про необхідність вибиратися поза українські землі”. І далі: “Той факт, що антипольський рух у Східній Малопольщі (Східній Галичині. — *І.І.*) обминає території, охоплені найбільшим впливом бандерівців, може свідчити лише про те, що останні як організація не схвалюють методів ОУН-Д”¹⁷.

На перший погляд, може здатися дивним протиставлення польськими діячами ОУН-Бандери і ОУН-Самостійників Державників, адже добре відомо, що це була одна й та сама організація. Однак це лише на перший погляд. Фактично в одній і тій самій організації перебували на той час діячі, які мали неоднакові погляди щодо того, хто є головним ворогом ідеї побудови Самостійної України та з ким у першу чергу, а також якими методами і засобами має вестися боротьба.

ОУН-Бандери для рядових українських повстанців, як, напевне, і для поляків, асоціювалися, насамперед, з особою урядуючого провідника ОУН-Б Максимом Рубаном-Лебедем, а також його людьми. На Волині він був недовго, але поки був — його псевдо підписувалися відозва та накази політичного характеру (тут підкреслимо, що під згадуваною відозвою до поляків Волині від 18 травня 1943 р. стояв лише підпис “Крайовий провід ОУН”). Хоча саме М. Рубан-Лебедь наполягав на новій назві ОУН, тобто на ОУН-СД, а його колеги з цим не погоджувалися, втім, у період весни-літа 1943 р., після усунення Лебеда 13 квітня 1943 р. на засіданні Центрального проводу з посади голови бюро проводу, останню представляли інші люди, зокрема, провідник ОУН-Б на Волині і Головнокомандуючий УПА Савур-Клячківський, начальник штабу УПА, а невдовзі керівник Центрального проводу ОУН Р. Шухевич, командуючий УПА-Північ І. Литвинчук (“Дубовий”), який здійснив перше масове вбивство поляків у с. Янова Долина (Іванова Долина) на Костопільщині (тоді загинуло щонайменше 300 осіб), та інші. Між М. Лебедем, з одного боку, та останніми керівниками ОУН і УПА, — з другого, виник конфлікт, який і став причиною скликання у серпні 1943 р. III-го надзвичайного великого збору ОУН.

У згаданих вище протоколах допитів М. Степаняка і О. Луцького розповідається про витoki цього конфлікту. Незадовго до III-го надзвичайного великого збору ОУН “Охрім” об’єднав розрізнені озброєні групи в єдину військову силу — УПА і проголосив себе її Головнокомандуючим під псевдо “Клим Савур”. У своєму першому наказі він вказав, що найвищою суверенною владою України є командування УПА, і фактично підкорив своїй владі місцеві осередки ОУН, на території яких діяла УПА.

Коли “Максим Рубан” спробував ввести своїх представників до командування УПА, то “Охрім” відмовив йому в цьому. Це спричинило конфлікт між ними і сприяло усуненню “Рубана” від керівництва ОУН.

На III-му надзвичайному великому зборі ОУН М. Лебедь засуджував політику, яку проводив на Волині “Клим Савур”. Лебедь вважав, що дії створених “Савуром” загонів УПА є провокаційними, оскільки німці у відповідь на незначні дії цих загонів знищували цілі поселення. Зазначимо, що в даному випадку Лебедь не помилявся, оскільки дійсно саме акти насильства загонів УПА супроти цивільної польської людності дали німцям нагоду створити з кримінальних елементів польську жандармерію й надати їй свободу дій у репресіях стосовно українського мирного населення.

У 1943 р. М. Лебедь виступав проти озброєння членів ОУН. На його думку, тоді ще не було сприятливої ситуації для озброєння організації й українського населення для боротьби проти німців, а згодом і проти Червоної Армії. Він був прибічником глибокої нелегальної законспірованої роботи ОУН, прагнучи таким чином зберегти оунівські кадри для подальшої, більш активної боротьби проти Червоної Армії. Однак Шухевич підтримав “Клима Савура” і переконав у необхідності це зробити і членів Центрального проводу ОУН¹⁸.

У рішеннях ІІІ-го збору ОУН остаточно було зафіксовано, що УПА є основним засобом боротьби за Українську державу, хоча М. Лебедь і М. Степаняк вважали, що УПА “скомпрометувала себе своїми бандитськими діями проти польського населення, як і ОУН скомпрометувала себе зв’язками з німцями”. Наслідком загострення протиріч між керівниками ОУН стало те, що, як уже зазначалося, замість М. Лебеда головою бюро Центрального проводу у квітні 1943 р. було обрано Р. Шухевича. Що ж до М. Степаняка, то в грудні 1943 р. у Львові Шухевич заарештував його і відправив у Рівненську область до “Горбенка”. Перебуваючи там, Степаняк разом з членами Центрального проводу ОУН “Лемішем” і “Галиною” вирішили створити замість ОУН нову організацію — “Народно-Визвольну Революційну Організацію” (НВРО)¹⁹.

Таким чином, на нашу думку, слід вважати, що ініціаторами проведення широкої деполонізаційної акції в Західній Україні у 1943 р. виступили ОУН-Б на чолі з Р. Шухевичем, яка у той період мала назву ОУН-СД, та командування УПА на чолі з Д. Клячківським. Причому, радше за все, рішення про проведення подібної акції не ухвалювалося ні на лютневій 1943 р. ІІІ-й конференції ОУН, ні пізніше. А мотиви проведення антипольської акції ми пояснювали і пояснюємо тим, що остання була помстою полякам і за їхню історичну зневагу до українського народу, і за програму українсько-польську війну 1918—1919 р., і за політику урядів ІІ Речіпосполитої щодо української меншини у міжвоєнний період, і за співпрацю польського населення Волині і Східної Галичини вже під час війни з радянськими партизанами та підрозділами Червоної Армії, в яких ОУН і УПА вбачали свого ворога № 1, і за участь поляків у складі німецьких допоміжних формувань (шутцмансшафтах), а також адміністративних органах в антиукраїнських акціях (хоча варто нагадати, що “співпрацю” поляків з радянськими партизанами і німцями на Волині ОУН-Бандери і командування УПА трактували дуже широко, застосовували проти місцевої польської цивільної людної принцип колективної відповідальності), і за вбивства польськими партизанами (АК, БХ) українців на Холмщині та Підляшші, і, зрештою, за ту безкомпромісну позицію польського еміграційного уряду, аківського підпілля і волинсько-галицьких поляків у територіальному питанні, яка зашкодила досягти згоди і налагодити співпрацю між українськими і польськими незалежницькими організаціями.

У вітчизняній історіографії поширений такий погляд: “...УПА зі свого боку ніколи не призналася у відповідальності за розв’язання конфлікту, хоча окремі її лідери вважали польсько-українську різню безперечною помилкою”²⁰. У зв’язку з цим варто навести фрагмент з німецького звіту про переговори між працівниками німецької служби безпеки і поліції в Генеральній Губернії та І. Гріньохом (“Герасимівський”), який був уповноважений для цього Центральним проводом ОУН-Б. Під час розмови, яка проходила 5 березня 1944 р. у Львові, Герасимівський буцімто заявив: “Відповідальність за терор, що досі триває між українцями і поляками, група ОУН покладає виключно на польську сторону. Спочатку група ОУН

намагалася закликати поляків до розважливості різними конструктивними пропозиціями. Але поляки недооцінили силу українців і, особливо, силу групи Бандери. Посилення терору проти українців змусило бандерівську групу ОУН відповісти на удар і віддати наказ своїм бойовим підрозділам відповісти на польський терор актами помсти, за що організація бере цілковиту відповідальність на себе. Терор проти поляків буде негайно припинено, як тільки будуть ліквідовані всі перешкоди на шляху до досягнення організацією її головної мети — боротьби проти більшовизму, а українці будуть гарантовані з боку Німеччини від польського терору”²¹.

Залишимо без коментарів цей фрагмент і дамо можливість кожному читачеві самому зробити висновок. Зазначимо лише, що незаперечним фактом є те, що у польсько-українському конфлікті, кульмінація якого припадає на 1943 р., польське населення було стороною, що оборонялася. На Волині з другої половини 1943 р. у складі дев'яти існуючих польських партизанських загонів налічувалося близько 1200 бійців. Ще близько 3600 осіб, які мали зброю, діяли в базах самооборони. Якщо сили УПА у 1944 р. налічували щонайменше 25—30 тис. чоловік²², то на Волині і Поліссі їх у середині 1943 р. було принаймні 15—20 тис.

До того ж, загони УПА підтримувала значна частина місцевої української людності. Причину цього слід вбачати, насамперед, у земельній політиці, яку проводили керівництво ОУН-Б і командування УПА, а саме у розподілі відібраної у поляків землі поміж українських селян. Подібна політика не могла не знаходити прихильного відгуку з боку останніх.

Це, зокрема, підтверджується і повідомленнями у польській підпільній пресі за 1943 р. Як зазначалося, наприклад, в органі Делегатури уряду — газеті “Наші землі східні”, причину підтримки українських збройних загонів з боку переважної більшості місцевого українського населення поляки вбачали “в прагненні українських селян скористатися ситуацією і відібрати у своїх польських сусідів разом з їх життям майно та землю”²³. Поза сумнівом, саме підтримка УПА цивільною українською людністю, озброєною косами, вилами, сокирами та ножами, і надала подіям у Західній Україні особливо кривавого характеру.

Підсумовуючи наслідки бойової діяльності ОУН і УПА в роки війни на антипольському фронті, наголосимо на головному. Поряд з визнанням факту, що український національно-визвольний рух дійсно мав у Західній Україні право і великі підстави для того, щоб розпочати боротьбу проти місцевого польського підпілля та його планів по збереженню за післявоєнної Польщею цієї території, варто однозначно ствердити, що засоби і методи її ведення, включаючи застосований ОУН-СД до цивільного населення принцип колективної відповідальності, ніякою мірою не можуть бути виправдані. Вони суперечили всім існуючим на той час міжнародно-правовим документам про можливі форми проведення військової діяльності, і в післявоєнний час такі дії трактуватимуться як “етнічні чистки”, як геноцид.

Враховуючи безкомпромісність позицій польського емігрантського уряду і керівництва ОУН в роки війни стосовно поступок на користь один одному в територіальному питанні, навряд чи можна стверджувати, що у них був шанс досягти згоди, налагодити співпрацю і уникнути або принаймні припинити кровопролиття. Історичний досвід свідчить про те, що ще жодна країна чи народ не зрекалися добровільно придбаних раніше земель або тих, які вони вважали своїми.

Можливо, тільки на завершальному етапі війни, коли для українського і польського незалежницьких рухів стало цілком очевидним, що не їх-

німи зусиллями вирішуватиметься питання майбутньої державної приналежності Західної України, постали реальні можливості для створення спільного фронту боротьби. Проте було вже пізно. До того ж, над українцями і поляками тяжіли минулі кривди та образи, що накопичувалися впродовж кількох століть. На превеликий жаль, провідні польські політичні сили так і не відмовилися від претензій на західноукраїнські землі і не змогли побачити в західних українцях рівноправного партнера. Зміни наступили лише після війни.

Обговорення всіх цих питань українськими і польськими істориками має бути продовжено. Організаторами і керівниками чергових зустрічей між фахівцями обох країн повинні надалі виступати не лише громадські організації, а й провідні науково-дослідні інституції України та Польщі. Варто збільшити кількість учасників міжнародних наукових семінарів за рахунок молодих дослідників, які знають мови і вивчають українсько-польську проблематику в закордонних архівних установах. Слід познайомити з результатами цієї роботи якнайширші кола української та польської громадськості з тим, щоб сприяти подоланню міфів і стереотипів, що ще досі існують у ментальності наших народів.

¹ Про людські втрати внаслідок українсько-польського міжнаціонального конфлікту у 1939—1945 рр. див.: Ільющин І. ОУН—УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). — К., 2000. — 198 с.

² Biuletyn Instytutu Pamięi ci Narodowej. — N 8. — 2001. — S. 17—20.

³ Див.: Україна—Польща: важкі питання. — Т. 1—8. — Варшава, 1998—2001.

⁴ Краківські вісті. Тижневик. — 29 грудня 1940. — Ч. 8. — С. 1.

⁵ Armia Krajowa w dokumentach 1939—1945. — Т. 2. — Czerwiec 1941. — kwiecień 1943. — Londyn: Studium Polski Podziemnej. — 1973. — S. 141.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ) у Києві. Крайовий провід ОУН на західних українських землях. Політична референтура. Огляд суспільно-політичного, господарського і культурного життя на ЗУЗ на весну 1943 р. — Ф. 3833, оп. 1, спр. 91, арк. 20.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ) у Києві: Український штаб партизанського руху. Фрагмент з “Огляду суспільно-політичного, господарського і культурного життя на ЗУЗ за 1942 р.”, цитований наркомом держбезпеки УРСР Савченком у доповідній записці Строкачу про відносини між українськими націоналістами і поляками. — Ф. 62, оп. 1, ч. 1, спр. 227, арк. 74.

⁸ Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej. — luty 1943 r. — N 11. — S. 12.

⁹ Materia y i Dokumenty Archiwumu Wojskowego Instytutu Historycznego (далі — MID WIH) w Rembertowie. Zesp 1 akt Armii Krajowej Obszaru Lwowskiego. — Sygn.III/33/81. — K. 5—6.

¹⁰ ЦДАГОУ. Центральний комітет Компартії України. Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний та партизанський рух (15 травня — 17 липня 1942 р.) — переклад з німецьких документів, представлених у Нюрнберзі Міжнародному Військовому Трибуналу. — Ф. 1, оп. 22, спр. 76, арк. 51—52.

¹¹ Archiwum Akt Nowych (далі — AAN). Oddzia VI w Warszawie. Zesp 1 akt Armii Krajowej Obszaru Lwowskiego. — Sygn. 203/XV/42. — K. 7.

¹² AAN. Zesp 1 akt Armii Krajowej Obszaru Lwowskiego. — Sygn. 203/XV/44. — K. 6.

¹³ К о к і н С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Вип. 1. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. — 214 с.

¹⁴ Протокол узгоджень з теми: “Українсько-польський міжнаціональний конфлікт на південно-східних землях II Речіпосполитої (західноукраїнських землях): причини, перебіг, наслідки, висновки на майбутнє” має бути опублікований у 9 т. “Україна — Польща: важкі питання”.

¹⁵ К о к і н С. Назв. праця. — С. 15.

¹⁶ AAN. Zesp 1 akt Delegatury Rz du RP na Kraj. — Sygn. 202/III/11. — K. 1—23.

¹⁷ Ibid. — K. 17.

¹⁸ К о к і н С. Назв. праця. — С. 78.

¹⁹ Там же.

²⁰ Г р и ц а к Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX століття. 2-е видання. — К., 2000. — С. 254.